

Dragan Kinkela*, Viktor Moretti**, Veno Đonlić***

Moralne i pravne dvojbe kod utvrđivanja spola u sportu

SAŽETAK

Cilj ovog rada je iznijeti problem koji i danas stvara moralne nedoumice prilikom utvrđivanja spola u sportu. Obuhvaća neke antropološke razlike između žene i muškarca, problematiku osiguravanja pravednosti natjecanja i pravo na zaštitu privatnosti koja je neotuđivo ljudsko pravo. U radu je obuhvaćeno značenje spolnog i rodnog identiteta, navode se primjeri i posljedice nepreciziranja u procjeni i određivanju spola, te polemizira o posljedicama medijskih pritiska na nedokazane pretpostavke po pitanju sportskog rezultata.

Ključne riječi: sport, antropološke razlike, spol, rod, spolni identitet, medij, pravo

Uvod

Društveni fenomen, danas sveprisutan sport, u začetku privilegija muškog spola, u procesu stjecanja ravnopravnosti definitivno se prilagođava i dijeli na ženski i muški sport. Upravo tu nastaju zablude koje generiraju problem i zahtijevaju temeljitiji pristup u određivanju spolnih granica.

Biolško definiranje spola i spolnih granice

Prije svega, u prirodi se pojavljuju tri moguće kategorije koje participiraju u biološkoj reprodukciji. Postoje dva osnovna spola, jednospolni muški i ženski s podijelje-

* Adresa za korespondenciju: Dragan Kinkela, prof., Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet, Katedra za kineziologiju, Slavka Krautzeka bb, 51000 Rijeka, Hrvatska, *e-mail*: dragan.kinkela@ufri.hr.

** Sveučilište u Rijeci, Medicinski fakultet, Katedra za društvene i humanističke znanosti u medicini, Rijeka.

*** Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Katedra za tjelesnu i zdravstvenu kulturu, Rijeka.

nim različitim reprodukcijama ulogama i mješoviti - dvospolni koji ima sposobnost samoreprodukcije. Postoji i način reproduciranja koji nazivamo bespolnima (dijelom stanična i kloniranje, tj. prirodno - biljka, bakterija i sl. i neprirodno, pod ljudskim utjecajem – kloniranje), ali ne i kod čovjeka.

Danas se spol može promijeniti hormonalnom terapijom i operativnim zahvatima. Ostaje, međutim, genetska razlika (muškarac ima Y kromosom) uz što je povezan pojam spolnog identiteta. Tu se pojavljuje i kategorija društvenog konstrukta spola, što nazivamo rod.

SPOLOV možemo definirati kao ukupnost fizioloških i psiholoških obilježja po kojima se razlikuju žena i mužjak među jedinkama iste vrste.

ROD je individualni konstrukt osobnog identiteta, izražavanja koje potvrđuje, negira i nadilazi društveno zadane i formirane spolne i rodne uloge muškarca i žene kao i cijelu bipolarnu osnovu muškog i ženskog. Uz to su svakako povezani identiteti po spolu i rodu.

Spolni identitet podrazumijeva osobnu spolnu samokoncepciju koja nije neophodno ovisna o spolu koji je određen rođenjem. Spolni identiteti jesu žena, muškarac, transseksualna osoba, interseksualna osoba, kao i identificiranje po spolu.

Rodni identitet podrazumijeva osobnu rodnu samokoncepciju, ne nužno po rodnom spolu koji je pripisan rođenjem, a to su žensko, muško, transrodno, identificiranje po rodu.

Stvarnost nam nameće još neke nedefinirane kategorije koje ne spadaju u prostor već navedenih, bioloških podjela, nego su produkt bioloških i društvenih anomalija (degeneracija). One jesu dio naše svakodnevice koje bismo, u kontekstu temeljnih ljudskih prava i sloboda, trebali prihvatiti kao normalne. Realnost nam nameće i drugu dimenziju kao opravdanu protutežu, netolerantnu selektivnu dimenziju, dimenziju instinktivnog ponašanja. Instinkt nas navodi da odbacujemo bilo koju anomaliju koja remeti evolucijsko pravilo izbora "najjačeg", "najboljeg", "zdravog", "čistog", "pravog" genetskog koda i izoliranje nečega što ne spada u tu kategoriju.

Neke specifične razlike između ženskog i muškog spola

Spol se još uvijek dijeli samo prema ženskom i muškom spolu, ali ne i rodu. Bitne morfološko-funkcionalne razlike između žena i muškaraca genetski su uvjetovane. Naime, građa kromosoma kod žena je tipa XX, a kod muškaraca XY. Zavisno od kromosomskog tipa izlučuje se veća ili manja količina ženskih i muških spolnih kromosoma koji određuju sekundarne spolne karakteristike, ali i konstituciju i funkcio-

nalne sposobnosti organizma. Antropološke razlike između žene muškarca su objektivni čimbenik koji opravdava podjelu po spolu koja bitno utječe na krajnji ishod u sportu, gdje u većini disciplina žene bilježe neusporedivo slabije rezultate.

Antropološke i bio-psihološke razlike:

- Žene su prosječno 13 cm niže i 16 kg lakše od muškaraca (Wilmore, Costill, 1997.).
- Odnos longitudinalne dimenzionalnosti trupa prema nogama je veći, rameni pojas uži i slabije razvijen, bokovi širi (Medved, 1987.).
- Na kralježnici je kod žena češće izražena lumbalna lordoza.
- Žene imaju veću fleksibilnost.
- Kod žena je mišićni sustav slabije razvijen i na njega otpada 33 %, a kod muškaraca 40 %.
- Maksimalni primitak kisika je 8 - 12 % manji kod žena (Wilmore, Costill 1997.).
- Tijekom menstruacije smanjuje se količina željeza u krvnom serumu.
- Prilikom dugotrajnih aktivnosti žene oksidiraju više lipida (masnih kiselina), a manje ugljikohidrata (Tarnopolsky, 2000.).
- Kod muškaraca je veća razina ekstrinzičke motivacije, dok je kod žena veća razina intrinzičke motivacije (Johansson, Nordenhall, 1988.).

Razlike u motoričkim i funkcionalnim sposobnostima:

- Istraživanja učinaka, tj. vježbanja na ženski organizam otklonila su postojeće sumnje o štetnom djelovanju vježbanja na reproduktivni sustav i ostale organe.
- Kod testiranja snage, žene dosta zaostaju za rezultatima muškaraca, posebno u snazi gornjeg djela tijela (u odnosu na tjelesnu težinu žene su iskazale relativno slabiju snagu u ležećem potisku rukama s grudiju (*bench pressu*) 46 %, nožnom potisku 92 %, u trzaju 65 %).
- U sportovima aerobne izdržljivosti evidentan je znatan porast rezultata kod žena. To opravdava pretpostavku da će se u skoroj budućnosti vrijeme potrebno za istrčavanje dionice iste dužine izjednačiti s muškarcima (Drinkwater, 2000.). Istraživanja s ultramaratoncima potvrđuju tu hipotezu.
- Proučavajući jednako trenirane žene i muškarce ustanovljeno je da su na udaljenostima većim od 42,2 km razlike među spolovima zanemarive, a kod udaljenosti većih od 70 km ili 90 km žene bi mogle postići bolje rezultate od muškaraca.

Navedene razlike definitivno otvaraju niz dvojbi, a jedna od njih svakako se odnosi na utvrđivanje granica spola.

Utvrđivanje spola

Olimpijske igre uvelike su utjecale na razvoj kvalitete rezultata, ali i na zdravstvenu zaštitu sportaša. Područje sportske medicine u svrhu zaštite zdravlja sportaša već nakon 2. svjetskog rata suočava se s novim problemom, a to je utvrđivanje spola i uzimanje stimulativnih sredstava. Utvrđivanja spola, naizgled rutinska procedura, već na europskom atletskom prvenstvu (Oslo 1964.) pokazuje nepredvidljivu i složenu problematiku koja je i danas aktualna. Naime, dvije "atletičarke" nakon osvajanja medalja izjavljuju da su muškarci. Za organizatora neplanirani propust i fijasko. Nakon toga uslijedile su mjere koje bi spriječile da muškarci sudjeluju u natjecanju u konkurenciji žena. Kao prva metoda provjere spola uslijedili su ginekološki pregledi, a kasnije se za utvrđivanje spola koristila metoda mikroskopskog pregleda brisa usne sluznice. Danas su prisutne metode genetske provjere, provjere neprirodnih količina hormona drugog spola itd., ali anomalije spolnih kromosoma mogu prevariti i dati pogrešne rezultate.

Nedoumice kod utvrđivanja spola, prvenstveno kod žena, oduvijek predstavljaju problem kod sportskih natjecanja. Iako se rijetko događa, a problemi se uglavnom registriraju i generiraju na natjecanjima najvišeg dometa, ipak grubo narušava moralnu sportsku dimenziju. Problem nastaje onog časa kad poraženi pojedinac ili ekipa posumnjaju u časnu pobjedu prozivajući vjerodostojnosti spola na temelju izgleda (muškobanjasti), kretnji, dubokog glasa, natprosječnog sumnjivog rezultata.

Pritisci da se u nekim sportovima žene podvrgnu testiranju utvrđivanja spola i time uspostavi regula dolaze od žena, sportašica koje su doživjele poraz smatrajući ga nečasnim i neravnopravnim upravo zbog nastalih sumnji. Uvođenjem kontrole i utvrđivanjem spola mnoge sportašice odustaju od natjecanja neposredno pred početak. Nekima se osporavala spolnost da bi kasnije iste zatrudnjele i postale majke. Za razliku od muškog spola žene su prilikom podvrgavanja provjere utvrđivanja spola izvrgnute neugodnim i uvredljivim pregledima.

Prijevare i moralna naličja

Čovjek u svojoj naravi ima niz urođenih svjesnih i nesvjesnih instinktivnih sustava koji mu osiguravaju opstanak i obnavljanje vrste. Dakle, on se kontinuirano nalazi, manje ili više, u nekakvom sukobu s mogućom konkurencijom, pa se neizbježno u životu mora, fizički ili umno, suprotstavljati - boriti. Prema tome, kad-tad prisiljen je da bude izložen suprotstavljanju, bez obzira na ishod, te se mora obraniti ili još bolje - pobijediti. Ako je stavljen u poziciju da je njegov eventualni poraz zapravo kraj njegova opstanka, opravdano je prisiljen da bira bilo kakva sredstva koja oprav-

davaju opstanak kao osnovni životni cilj njemu ili njegovoj skupini. Sve ovo on može ostvariti kao jedinka, ali i kao manja, veća ili ideološki velika skupina – npr. regija, nacija, država.

Čovjek kao društveno biće svoju civiliziranost postigao je uspostavljanjem nekakvih društvenih pravila upravo na relacijama borbe za opstanak, što u svakodnevnom životu regulira pravni sustav. Unatoč tomu, pravni sustav koji, dakako, nije neprikošen, pa ni uvijek pravičan, nije u mogućnosti držati relacije opstanaka pod kontrolom. Štoviše, to postaje sve teže i složenije.

Nažalost, u svijetu sporta upravo radi poteškoća koje se mogu pojaviti prilikom utvrđivanja granica spolnosti pojavile su se prijevare i nepravde koje remete i degradiraju osnovna etička načela i generiraju nepravdu i nezadovoljstvo. Problematika određivanja spolova očito je prilično složen postupak i to posebice onda kada prelazi granice medicinskog određivanja spola, kada to postane ego pojedinih interesnih skupina, a posredstvom medija i šire zajednice. Jedan od razloga jesu i sportske organizacije, odnosno strukovni savezi, koji nisu precizirali kada žensko postaje muško i obrnuto.

Nedoumice oko utvrđivanja spola, prvenstveno kod žena, oduvijek predstavljaju problem koji se, iako rijetko događa, registrira uglavnom na natjecanjima najvišeg dometa i grubo narušava uspostavljenu moralnu sportsku granicu. Naravno da biti muško, a deklarirati se prerušavanjem u ženu zbog neophodne pobjede, predstavlja prijevaru, lažno predstavljanje. To otvara mogućnost novih prijevara, čime bi se narušili temelji prividno uspostavljenih sustava etičnosti u sportu.

Problem nastaje onog časa kad poraženi pojedinac ili ekipa posumnjaju u časnu pobjedu prozivajući vjerodostojnost spola na temelju izgleda, kretnji, glasa, sumnjivog rezultata.

Sportska povijest bilježi niz namjernih ili nenamjernih slučajeva gdje se osporavao rezultat sportašicama upravo zbog sumnji u ženski spol. Kroz šest primjera koji slijede otvoreno ćemo spoznati širinu i mogućnost prijevara, ali i krivih procjena prilikom utvrđivanja spola.

Primjer 1. (Jolanda Balaš i Fanny Blankers-Koen)

Kod navedenih sportašica, koje su uvjerljivo pobjeđivale, postojale su jake sumnje u spol. Po završetku karijere iste su zatrudnjele i postale majke. To je primjer bezuspješnog krivog navođenja na temelju izuzetnog rezultata i "sumnjivog" izgleda.

Primjer 2. (Stanislawa Walasiewicz)

Za pobjednicu na OI 1932. godine u Los Angelesu u disciplini na 100 m utvrđeno je da je muškarac, što je slučajno razotkriveno na obdukciji tek nakon nesretne smrti 1980. Atletska federacija nikada nije poništila njezin rezultat.

Primjer 3. (Santhi Soundrajan)

Ovoj sportašici oduzeta je medalja na azijskim igrama za osvojeno srebro na 800 m za žene jer je na testu spolova identificirana kao muško. To ju je psihički uništilo, pa je pokušala 2007. godine izvršiti samoubojstvo trovanjem.

Primjer 4. (Herman Ratjen)

Sportaš na OI 1936. godine u Berlinu osvaja četvrto mjesto, ali u kategoriji žena pod imenom Dora Ratjen. Ulogu prevaranta preuzima svjesno, a priznaje je nakon više od deset godina, uz opravdanje da je podlijegao pritiscima u ime nadržase.

Primjer 5. (Ewa Klobukowska)

Za ovu sportašicu kaže se da je prva *pala* na testu spolova. Na OI u Tokiu 1964. godine osvaja zlatnu medalju na 4x100 m i brončanu medalju na 100 m. Već godinu poslije ruši svjetski rekord na 100 m. 1966. na europskom prvenstvu osvaja prvo mjesto na 100 m i 4x100 m te jedno drugo mjesto na 200 m. Testiranjem spola 1967. IAAF joj osporava ženski spol i oduzima sve rezultate i medalje. Već par godina nakon suspenzije rađa sina i time stavlja veliku sumnju na odluku IAAF-e i, naravno, primijenjenu metodu utvrđivanja spola.

Primjer 6. (Caster Semenya)

Na svjetskom atletskom prvenstvu u Berlinu 2009. uvjerljivo pobjeđuje na 800 m, a tek joj je 18 godina. Na temelju izgleda odmah se išlo na utvrđivanje spola već nakon polufinalne utrke. Kako rezultati nisu bili posve pouzdani, trčala je finalnu utрку i pobijedila. Sportašici se osporava ženski spol, iako do danas rezultati testiranja nisu javno objavljeni, ali joj je do objave zabranjeno natjecanje.

Ovaj posljednji primjer, a tiče se mlade južnoafričke atletičarke, postao je u kratko vrijeme poprilično zamršen. Složenost slučaja čine angažman pravnih stručnjaka koji grade obranu štiteći dostojanstvo i privatnost mlade atletičarke, a ujedno i pravo na njezin rezultat. Na strani međunarodne atletske federacije (IAAF) također je skup pravnika koji testiranjem spola žele obraniti granice utvrđivanja ženskog spola

i vjerodostojnost rezultata, a da se istovremeno ni s čim ne ugrozi privatnost mlade atletičarke.

Slijedi kronološki presjek nekih zbivanja i izjava.

Međunarodna atletska federacija (IAAF) par sati neposredno pred finalnu utrku objavljuje da je zatražila provjeru spola za Caster Semenju što izaziva negativne reakcije u Južnoafričkoj Republici i u svijetu.

Slučaj Caster Semenye neke novine su popratile senzacionalističkim i grubim naslovima bez imalo ljudskosti i dostojanstva, što je stvorilo prevagu u njenu korist, bez obzira je li muško ili žensko. "Naša sportska dama" samo je jedan od natpisa koji su je dočekali.

"Hvala Vam što ste podigli našu zastavu visoko. Hvala Vam što ste vratili Južnoafričku Republiku na kartu svijeta", izjavila je ministrica za ženska pitanja, djecu i hendikepirane, Noluthabdo Mayende-Sibiya.

Osim zlatne medalje, Caster Semenye priznato je postignuto vrijeme, a smije zadržati i novčanu naknadu. Tako glasi sporazum IAAF-ovih odvjetnika i odvjetnika Caster Semenye, iz kojeg se vidi umiješanost pravničke dijalektike.

Rezultate testa glavni tajnik IAAF-a odbija komentirati, ali si dozvoljava komentar kako je "jasno da je Semenya žena, ali ne možda sto posto". "Trebalo bi vidjeti je li izvučla korist iz svoje interseksualnosti".

Predsjednik Južnoafričke atletske federacije (ASA) Leonard Chuene priznao je da je posjedovao testove provjere spola (isti daje ostavku). Liječnik momčadi Harold Adams savjetovao je da se Caster Semenya povuče iz utrke na osnovi rezultata testova, ali je Leonard Chuene izabrao da to ne čine. O razlozima se može samo nagađati, no sigurno ne spadaju u kategoriju moralnosti.

Zaključak

Kronologija zbivanja na relaciji IAAF-e i ASA-e koja je zasada otvorila mnoge nedoumice u naizgled jednostavnom slučaju očita je. Involvirane su pravne strukture, propituju se ljudska prava, stvorena je mrtva utrka bez rezultata. U ovom slučaju koji još nije okončan, a možda tako i ostane, moramo biti hrabri i odgovoriti da su najveći gubitnici, osim drugoplasirane sportašice, narušene uspostavljene moralne norme u sportskoj etici i, konačno, sam sport.

Mnogim sportašima, a možda i većini, osnovni cilj u natjecanju je pobjeda. Pobjeda donosi slavu, poštovanje, divljenje, a svaka izgovorena riječ pobjednika postaje

odjednom značajna i važna poput ostvarenog rezultata. U sportu pobjednik dobiva novac, visoke materijalne vrijednosti, skupocjene automobile, kilogram zlata po kilogramu težine, privilegije, malo bogatstvo. Je li cilj sve to prepustiti nekom drugom? Današnjom civilizacijom struji fluid pobjede pod svaku cijenu. A što su doping i prijevara negoli dokaz i potvrda da je pobjeda jedini cilj. Koliko je pobjeda slatka, a koliko gorčine i šoka (negativnog stresa) donosi poraz... Druga strana medalje govori nam da je pobjeda samo nametnuta materijalna vrijednost jer iznad pobjede postoji nematerijalna pobjeda, pobjeda koja se pamti. Sportski rezultat ima samo vremenski ograničenu vrijednost koja traje koliko uspješan rezultatski kontinuitet ekipe ili uspješne karijere sportaša ili sportskog rezultata.

Okrenuti leđa pobjedi, biti jači od pobjede radi očuvanja i promicanja osobnih etičkih stavova te iskazivanje visokih moralnih ljudskih osobina na pragu pobjede i slave često je snažnije i od samog sportskog rezultata.

LITERATURA:

1. Mataja, Željko, *Uvod u sportski trening*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
2. Medved, Radovan i sur., *Sportska medicina*, Jugoslavenska medicinska naklada, Zagreb, 1987.
3. Šalaj, Sanja, Gregov, Cvita, Milanović, Dragan, *Žene u vrhunskom sportu*, Zbornik radova VIII. konferencije o športu Alpe-Jadran, Opatija 2009.
4. <http://www.nacional.hr/clanak/print71811>
5. <http://www.dados.org/frienden-ht/grundkurs-5/fair-play.htm>